

Г.Н. Скляревской. – СПб., 1998; ⁴Грин Д. Словарь новых слов / Green Jonathon. Dictionary of New Words. – М., 1996; ⁵Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Л., 2002; Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття). – Кривий Ріг, 2000; ⁶Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М., 1997. – С. 281; ⁷Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000. – С. 41; ⁸Тараненко О. О. Конотація // Українська мова. Енциклопедія – К., 2000. – С. 248; ⁹Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К., 1998. – С. 207; ¹⁰Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996; ¹¹Семенюк О.А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті. Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2002. – С. 8; ¹²Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Л., 2000. – С. 155; ¹³Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997. – С. 44.

Список використаних джерел

Андрухович Ю. Перверзія // Сучасність. – 1996. – № 1. – С. 9-86; Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Згода, 1996; Кононенко Є. Зрада // Березіль. – 2002. – № 3-4. – С. 35-153; Кононенко Є. Імітація // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 9-53; Медвідь В. Філософія страху, або ж проклятий народ // Київ. – 2001. – № 9-10. – С. 53-69; Мухарський А. Попса для еліти. – Х., 2002; Пашковський Є. “Ростов – Одеса” // Київ. – 1991. – № 10. – С. 99-102; Пиркало С. Зелена Маргарита. – К., 2001; Процюк С. Інфекція // Кур’єр Кривбасу. – 2002. – №149. – С. 3-68; Процюк С. Шибениця для ніжності // Кур’єр Кривбасу. – 2000. – № 113. – С. 3-38; Шкляр В. Ключ: Роман. – К., 1999.

Попова Т.О., асп.

ОСОБЛИВОСТІ НАЇВНО-ЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується зміст поняття “наївно-етичний дискурс” та розглядаються особливості наївно-етичного дискурсу української студентської молоді, сформованого на основі психолінгвістичного експерименту, проведеного автором.

The content of the concept “naive ethic discourse” is being analyzed and specific features of the discourse of Ukrainian students

having been formed on the base of the author's psycholinguistic experiment are being performed at the article.

Навіть у лінгвістиці, де, на жаль, неоднозначність термінів давно стала поганою традицією, важко знайти багатозначніший термін, аніж “дискурс”. Різноманітні тлумачення й застосування цього терміна не раз ставали предметом опису й аналізу¹. Однак при всіх відмінностях змісту і структури терміна *дискурс*, розробленого у межах однієї дисципліни й на межі дисциплін, їх об’єднує сема говоріння, висловлювання.

Склалося декілька класів уживання терміна “дискурс”, які співвідносяться з різними національними традиціями і внесками конкретних авторів.

До першого класу належать власне лінгвістичні вживання цього терміна, серед яких історично першим було його використання в назві статті *Дискурс-аналіз* американського лінгвіста З.Гарріса, опублікованої в 1952 р. Повною мірою цей термін був залучений у лінгвістику приблизно через два десятиліття. Власне лінгвістичні вживання терміна “дискурс” дуже різноманітні, але в цілому за ними простежуються спроби уточнення й розвитку традиційних понять мовлення, тексту й діалогу. Перехід від поняття мовлення до поняття дискурсу пов’язаний із прагненням увести до класичного протиставлення мови і мовлення, яке належить Ф. де Соссюру, певний третій член – щось таке, що парадоксальним чином і “більш мовленнєве” за мовлення, і водночас – таке, що більшою мірою піддається вивченню за допомогою традиційних лінгвістичних методів, більш формальне й через те “більш мовне”. Наприклад, для Е.Бенвеніста, якому належить заслуга запровадження терміна *дискурс* у лінгвістику в його сучасному змісті, *дискурс* – це все, що знаходиться між мовою й мовленням². З одного боку, дискурс уявляється як мовлення, вписане в комунікативну ситуацію й через те як категорія з більш відчутно вираженим соціальним змістом порівняно з мовленнєвою діяльністю індивіда; за афористичним висловом Н.Д.Арутюнової, “дискурс – це мовлення, занурене в життя”³. З іншого боку, реальна практика сучасного (з середини 1970-х років) дискурсивного аналізу пов’язана з дослідженням закономірностей руху інформації в межах комунікативної ситуації, який здійснюється передусім шляхом обміну репліками; тим самим реально описується певна структура діалогової взаємодії, що

продовжує цілком структуралістську (хоч вона звичайно не називається такою) лінію, початок якої саме й був покладений Гаррісом. При цьому, однак, підкреслюється динамічний характер дискурсу, й це робиться для розрізнення поняття дискурсу і традиційного уявлення про текст як статичну структуру. Наприклад, для Ван Дейка дискурс – це і саме висловлювання, і ті когнітивні установки (фрейми), які детермінують зміст і форму висловлювання⁴. А Стеф Слембрук визначає *дискурс* як “зв’язне мовлення або писемні документи, які природно виявляються (naturally occurring connected speech or written discourse), як використання мови в соціальному контексті, зокрема, взаємодію або діалог між співрозмовниками”⁵. Перший клас розуміння терміна “дискурс” представлений головним чином в англomовній науковій традиції, до якої належить і ряд учених із країн континентальної Європи; однак за межами цієї традиції про дискурс як “третій член” сосюрівської опозиції давно вже говорив бельгійський учений Е.Бюїссанс, а французький лінгвіст Е.Бенвеніст послідовно використовував термін “дискурс” (discourse) замість терміна “мовлення” (parole).

Другий клас уживань терміна “дискурс”, який останнім часом вийшов за межі науки й став популярним у публіцистиці, сягає французьких структуралістів і постструктуралістів, передусім М.Фуко. Для М.Фуко (“Слова і речі”, “Порядок дискурсу”) *дискурс* або *дискурсія* – це форма представлення й закріплення мовного знака, яка залежить від ряду опозицій, ролей і від табуйованих дій⁶, хоча в обґрунтуванні цих уживань важливу роль також відіграли А.Греймас, Ж.Дерріда, Ю.Кристева; пізніше таке розуміння було частково модифіковане М.Пешо та ін. За цим уживанням проглядається прагнення до уточнення традиційних понять стилю (в тому самому максимально широкому значенні, яке мають на увазі, говорячи “стиль – це людина”) й індивідуальної мови (пор. традиційні вирази *стиль Достоевського*, *мова Пушкіна* з такими висловами, які звучать сучасніше, – *сучасний європейський політичний дискурс* або *дискурс Рональда Рейгана*). Термін “дискурс”, який розуміється таким чином (а також похідний і такий, що часто його заміняє, термін “дискурсивні практики”, також використовуваний М.Фуко), описує спосіб говоріння й обов’язково має визначення – ЯКИЙ або ЧИЙ дискурс, бо дослідників цікавить не дискурс узагалі, а його конкретні різновиди, які задаються широким набором параметрів: суто мовними відмінними рисами (тією мірою, якою вони можуть бути

виразно ідентифіковані), стилістичною специфікою (котра багато в чому визначається кількісними тенденціями у використанні мовних засобів), а також специфікою тематики, систем переконань, способів розмірковування тощо (можна було б сказати, що дискурс у такому розумінні – це стилістична специфіка плюс ідеологія, яка стоїть за нею). Більше того, передбачається, що спосіб говоріння багато в чому визначає і створює саму предметну сферу дискурсу, а також відповідні їй соціальні інститути. Подібне розуміння є багато в чому соціологічним.

Д.Арносон (D.Arnason), автор електронної статті “Semiotics: the system of signs” (“Семіотика: система знаків”), підкреслює семіотичну структуру дискурсу. Згідно з його концепцією будь-яке велике об’єднання семіотичних одиниць утворює дискурс. У найширшому розумінні дискурс складається з вокабуляра, вимовної системи, граматики й синтаксису, і правил для породження смислів, які належать будь-якій соціальній групі. Так можна говорити про дискурс простого народу, або про дискурс спортивних оглядачів, або про дискурс медицини, або про дискурс моди. Не існує дискурсів більш привілейованих і менш привілейованих. Іншими словами це означає, що не існує правильної англійської мови, не існує раз і назавжди встановлених правил, як треба використовувати мову. Деяким дискурсам надається більша перевага, ніж іншим – у певних умовах, але всі дискурси детерміновані певними культурними умовами й залежать від власної здатності підштовхувати співрозмовників до участі в дискурсі⁷.

У нашому дослідженні ми будемо називати дискурсом явище, яке має такі характеристики:

1) це комунікативна подія, складне комунікативне явище, яке включає в себе уявлення про учасників комунікації, соціальний контекст⁸;

2) включає комунікативні наміри автора (авторів)⁹;

3) відзначається мовною та стилістичною специфікою, а також специфікою тематики, систем переконань, способів розмірковування¹⁰;

має динамічний характер, відзначається незавершеністю й неформалізованістю (на відміну від тексту)¹¹;

4) є культурно детермінованим¹².

Автором цієї статті було проведено психолінгвістичне дослідження із застосуванням вільного асоціативного експерименту

та методу вільних тлумачень в студентській аудиторії¹³, предметом якого стали етичні концепти БЛАГО, ГІДНІСТЬ, ДОБРО, ЗЛО, ОБОВ'ЯЗОК, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ЧЕСТЬ. Імена зазначених концептів відігравали ролі слів-стимулів та предметів тлумачень.

Ми вважаємо, що та комунікативна подія, елементами якої є отримані в результаті експериментів асоціації й тлумачення етичних концептів, відповідає цим характеристикам і може бути названа наївно-етичним дискурсом. Під “наївною” етикою ми розуміємо ті етичні уявлення, які складаються на основі життєвого та суспільного досвіду індивіда або соціуму, а не філософської чи релігійної освіти. (Див. використання цього терміну у Т.Радзівської¹⁴.)

Проведений нами аналіз дозволяє твердити, що наївно-етичний дискурс українського студентства має певні особливості, які обумовлені різними факторами.

Одним із “породжуючих” чинників розглянутого дискурсу є комунікативна ситуація, у якій він створювався. Пропонуючи респондентам відповісти на питання “що є X”, ми, природно, не очікували отримати чіткі наукові дефініції. Скоріше, мова йшла про квазідефініції, про висловлювання щодо того чи іншого етичного концепту. Сподівання на те, що тлумачення будуть подані у формі завершених мікротекстів, не виправдалися, бо далеко не завжди вони взагалі були чітко оформленими реченнями або надфразовими єдностями. Іноді формально це номіналізоване речення, іноді – низка слів та словосполучень або комбінація з усіх трьох варіантів. Крім того, власне тлумачення – це предикативна частина висловлювання, суб'єктом якого етичний концепт. Для прикладу наведемо кілька тлумачень концепту *БЛАГО*:

БЛАГО - це стан душі, при якому людина почуває себе щасливою (номіналізоване речення);

БЛАГО - добробут, взагалі добро, присмність (низка слів та словосполучень);

БЛАГО - як матеріальне, так і духовне, спокій, добробут, для мене це мир у сім'ї (комбінація різних елементів);

БЛАГО - для мене це не тільки гроші, хоча вони і спадають перш за все на думку. Благо – це коли добре твоїм рідним, і ти можеш за них не хвилюватись, знаючи, що в них все гаразд. Тоді легше жити (надфразова єдність). (Тут і надалі у прикладах зберігається орфографія й стилістика анкетних матеріалів – Прим. авт.)

Наші респонденти мали завдання, згідно з яким їм було необхідно здійснювати ментальні операції співвіднесення, визначення, тлумачення, міркування щодо етичних концептів. Наслідком цього, як видно з прикладів, став переважно предикативний характер дискурсивних елементів. Крім того, цей фактор впливав і на вибір форми судження, тому природно, що наївно-етичному дискурсу молоді властиве ототожнення загального й конкретного (яке у формальній логіці вважається логічною помилкою стосовно форми судження – від збірного смислу до розподільного):

Зло - погане вчинене діло (згідно моралі);- кривда, яку робить одна людина іншій; - ненависть, багатство; - підлість, зависть;

Благо – фінансове і духовне багатство; - спокій, добробут, для мене це мир в сім'ї; - семейный уют, хороша работа.

Також тут спостерігається зсув фокусу уваги з розгляду сутності на функцію, тобто типові дії або операції з цією сутністю (у формальній логіці це – синтаксичне визначення):

Справедливість – це коли люди роблять добро собі і всім людям, які їх оточують;

Обов'язок – наприклад у воєнних обов'язок захищати людей від нападів ворогів; - виконання покладених зобов'язань, обіцянок;

Честь – за честь треба стояти, але треба знати, за чію. Бувають ситуації, коли постійи за дівчину, а вона нічого не пам'ятає; - солдати віддають честь;

Зло – коли на вокзалі грабують біля валютного кіоску.

Важливим елементом комунікативної ситуації було обмеження у часі і спонтанний характер відповіді. Тому аналізованому дискурсу властива незавершеність висловлювань, їхня неформалізованість. Наприклад: *Справедливість – щоб все відбувалося по “визначеним” законам і любе бажання що шкодить мені називається несправедливістю* (без крапки). У цьому висловлюванні немає розділових знаків, частини висловлювання не є узгодженими у часі, і не створюють формально-логічну послідовність.

Названий дискурс характеризується емоційністю та метафоричністю: наприклад, *семи надо!*, *мужик сказав, мужик зробив*, “металеві” метафори у концептосфері *ОБОВ'ЯЗОК* (*кайдани, ланцюг, штанга*), образи світла і темряви у концептосферах *ДОБРО* і *ЗЛО*, а також складні образи- ситуації:

Благо – когда светит (мягко!) солнышко (как летом в 19.00), играет музыка, рядом друзья, и не нужно никуда идти (спешить) + любимый человек, которого нет.

Аналізований нами наївно-етичний дискурс утворений студентами навчальних закладів Києва, міста з активною українсько-російською двомовністю. Тому тут спостерігаються прояви українсько-російської інтерференції – русизми лексичні (*воєнний, слабі люди, погані черти людської гідності*), граматичні (*від чого не можливо позбавитись*), морфологічні кальки (*відчасті* - калькування російського *отчасти*), змішування українських та російських слів у реченні (*відчасті це дуже погано, але приказка “Нет худа без добра”*) і просто певна кількість відповідей російською мовою.

Однією з характерних рис сучасної культури є значний вплив екранних видів мистецтва. У наївно-етичному дискурсі молоді теж виявляються такі впливи. Саме екранне походження мають асоціації *Бетмен, ніндзя, вестерн* (концепт *ЧЕСТЬ*), *Робін Гуд* (концепт *СПРАВЕДЛИВІСТЬ*). Крім того, наявність семи *перемога добра над злом* у концептосфері *СПРАВЕДЛИВІСТЬ*, яка відсутня у релігійному й філософському дискурсах, можливо, ґрунтується на впливі теле- та кіноекранних сюжетів, у яких “справедливість” досягається через смерть героя із знаком “-“ від руки героїв із знаком “+” або майже обов’язковим “хеппі-ендом”.

Крім того, вплив загалом засобів масової інформації проявляється у високій частотності штампів, якими користується молодь, розмірковуючи про етичні концепти. Наприклад, *СПРАВЕДЛИВІСТЬ - всегда восторжествует, - торжество правды (рос.); ЧЕСТЬ –(i) слава, - (i) хвала, - береги честь смолоду (рос.)*.

Таким чином, на основі проведеного нами аналізу можна стверджувати, що розглянутий наївно-етичний дискурс характеризується

- 1) єдністю комунікативної ситуації, що включає в себе такі ментальні операції як визначення, тлумачення, співвіднесення, міркування щодо етичних концептів;
- 2) незавершеністю, неформалізованістю;
- 3) емоційністю й метафоричністю;
- 4) ототожненням загального й конкретного;
- 5) зсувом фокусу уваги з розгляду сутності на функцію сутності або операції з цією сутністю;
- 6) українсько-російською мовною інтерференцією;

7) сильним впливом засобів масової інформації на свідомість респондентів.

¹*Stembroke St.* What is Discourse Analysis?//URL: <http://www.bank.rug.fc.be/da/da.htm> 2001; ²Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 136; ³Там само, с.136; ⁴*Ван Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989; *T.van Dijk.* Critical Discourse Analysis//URL: <http://www.hum.uva.nl/~teun/cda.htm> 1998; ⁵*Stembroke St.* Знач. праця; ⁶*Фуко М.* Слово и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб., 1994; ⁷*Arnason D.* Semiotics: the system of signs.// URL: <http://www.htm>; ⁸*Ван Дейк Т.А.* Знач. праця; ⁹*Гаспаров Б.М.* Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. М.: 1996; ¹⁰*Фуко М.* Знач. праця; ¹¹*T.van Dijk.* Знач. праця; ¹²*Arnason D.* Знач. праця; ¹³*Попова Т.О.* Психолінгвістичні кореляти концептів Добро і Зло // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. № 6. – К., 2002. – Кн. 2, с. 110-113; *Попова Т.О.* Психолінгвістичний корелят концепту “добро” і його виховне значення. // Духовне відродження – основа стратегії сталого розвитку України. Матеріали міжнародної конференції 13-14 грудня 1999 р., Львів. – Львів, 2001. – С. 394-398; ¹⁴*Радзівська Т.В.* Сумління й совість крізь призму української мови // Мовознавство, 1999, №1. – С. 31-39.